

NAGY GYULÁRÓL SZENTI TIBOR

1.

NAGY GYULA, A NÉPTANÍTÓ ÉS NÉPRAJZKUTATÓ¹

Nagy Gyula a fiatal néptanító bronzplakettje (2011)
Alkotta: Kékesi Gábor (1982 – Kő Pál tanítványa)

Nagy Gyula Orosházán, 1911. november 16-án, a skorpió jegyében született. A csillagjegy rendkívül gazdag tulajdonságai közül néhány megszívlelendőt azért sorolok föl, mert megítélésem szerint, Nagy Gyulára jellemzők: „Céljai élete során változhatnak, de a célokat megvalósító hajtóerő nem. Szívós, kitartó akarattal, kiváló szellemi, értelmi adottságaival képes megvalósítani önérdékeit, de ez nem azonosítható az önzéssel. Képes rá, hogy uralja önmagát, s így közvetve uralja a helyzeteket. A földi dolgoktól való elszakadás és a test vágyai közt vívódik lelke.”

Nagy Gyula születését követő harmadik évre kitört az első világháború. Érdekes tudni, hogy a Viharsarokból a korábbi szocialista megmozdulások megtorlásaként jóval több embert hívtak be katonának, mint az ország más részeiből. Köztük is legjobban Orosháza, Szentes és Hódmezővásárhely népességét sújtották.² Köztük volt Nagy István ácssegéd, Nagy Gyula

1 Elhangzott: 2011. november 18-án, az Orosházi Református Két Tanítási Nyelvű Általános Iskolában.

2 SZENTI Tibor: *Vér és pezsgő*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, Tények és Tanúk sorozat, 1988. 60-62. old.

édesapja is. Még ki sem került a frontra, amikor egy hastífusz járvány megbetegítette és a kassai kórházban belehalt. Holttestét jelöletlenül az egyik meszes gödörbe temették.

Emlékezzünk Petőfi Sándor: „Egy gondolat bánt engemet...” című versének első két sorára: „Egy gondolat bánt engemet: / Ágyban, párnák közt halni meg!” Elképzelhető, hogy az eszmélése után, az érzékeny lelkületű gyermek lelkében micsoda bánat született, amikor ráébredt, hogy édesapja nem hősként, a harc mezején, fegyverrel a kezében esett el a hazájáért. Azért hurcolták el a családjától, hogy értelmetlenül elpusztuljon. Nagy Gyula felnőttként kétszer is elzarándokolt a kassai temetőbe, de a kedves sírhantja és névtáblája nem volt sehol. Virágait csak egy közeli fészületen tudta elhelyezni.

Édesanyja, Soós Juliska, egy *falverő*³ ember lánya volt, akire két gyermekének nevelése, és özvegy anyja eltartása hárult. Előbb a közös házban élés súrlódásai, majd több lakhelycsere és sok-sok munka várt a varrónő édesanyjára. Megrendelői között a parasztcsaládok voltak többségben, de Nagykék a falusi szegény munkások életét élték. Gyula sem nőtt bele abba a paraszti életmódba, amelynek emlékeit később mégis tudásszinten gyűjtötte és kezdte megőrizni. A kisgyermekkorában azért valami már jelentkezett abból az elhivatottságból, amely később csillapíthatatlan erővel tört föl benne. A közeli vasúton, a sínek között gyűjtögette az elhasznált utazási jegyeket, sörös kupakokat, és otthon rendezgette. Elkezdett ösztönösen készülni a hivatásra.

Állami iskolába került, majd a polgárit végezte el. Nagy szó volt ez egy csonka proletárcsalád esetében. Juhász Balázs tanár úr tanítványaival néprajzi tárgyakat gyűjtetett. Nagy Gyulánál ekkor ismét jelentkezett a későbbi életvitelhez szükséges találkozás a múlttal, de még mindig csak a kötelező tanfeladat teljesítésének szintjén. A fejlődő ember életében a fiatal évek meghatározóak, és ami az itt szerzett élményekből megmarad, majd az értelem alapjain erős falként föltornyosulnak. Későbbi megemlékezésében le is írta, hogy benne az élethez fontos küzdőszellemet az iskola fejlesztette ki.

A polgári iskola elvégzése után szellemi légüres térbe került. Arra kellett gondolnia, hogy a család terhét rengeteg munkával viselő édesanyján könnyítsen. Előbb lakatosinasnak szegődött, majd fűszeresnél dolgozott, hogy pénzt keressen, de a rábizott munka mindkét helyen idegen maradt számára. Egyre nagyobb erővel tört föl benne a tanulás vágya, amely életmódváltást, a társadalmi ranglétrán való emelkedést is jelentett számára.

1927-ben beiratkozhatott a félegyházi tanítóképzőbe. Már itt megindult az a társadalmi átalakulása, amelynek végeredménye későbbi egész életét jellemezte. Kiderült az is, hogy kiváló rajzoló volt. (Később, az Orosházi I. sz. Általános Iskolában 1945-től rajzot is tanított.) Ezt a tudást utóbb, a helyszíni gyűjtőmunkájában, és az írásainak illusztrálásához készített vázlataiban kamatoztatta.

A tanítóképzőben társa volt a szintén orosházi Darvas József, a későbbi író, akinek kiváló esze és rendkívüli olvasottsága már itt megmutatkozott. A harmadik osztályban különös eset történt. Fogalmazási versenyt hirdettek, amelyet Darvas előtt Nagy Gyula nyert meg. Az ő fogalmazási készsége mondatformálásában, választékos szóhasználatában, szépírói vénája pedig leginkább az „Életem első fele” című, 1987-ben megjelent memoárkötetében nyilvánult meg. Ebben elbeszélte, hogy a nyertes munkában a megfigyelt alkonyt írta le, és többek között: „Az utcánk végén nádas, mocsaras, zombékos rét feküdt”⁴ – fogalmazta.

Nagyon izgalmas volt ezt olvasnom, hiszen olyan beszámolót tartalmazott, mintha a vásárhelyi Pusztta jelenítődött volna meg, pedig akkor még nem ismerte. Maga sem gondolhatta, hogy évtizedek múlva ez a közös tanyás és legelőterület, ahol vásárhelyi és orosházi emberek vérvonala családi közösségben keveredik, valaha élete meghatározó

3 Falverő = a föld-, vagy vertfalat építő munkást nevezték így.

4 NAGY Gyula: 1987. 21. old.

kutatóhelyévé válik. Galyasi Miklós, egykori vásárhelyi múzeumigazgató társának cím nélküli verse jutott eszembe:

„Égen a felhő is más itt, mint máshol,
Testvérem-rokonom minden fattya.
Az én földem ez, ha tömérdek holdján
Magamnak nincs egy talpalatja.

Mégis enyém, enyém itt minden.
Enyém tavasza, ősze, télje,
Minden beérett kalásza a nyárnak,
Minden szülöttje és vetéltje.

Ide születtem, itt is kötöttem
Vérszerződét a szavával,
Hűséget ígértem, hűséget adtam
Örömeben és bánatában.”

Nagy Gyula a tanítóképző elvégzése után négy évig állástalan maradt. A társadalmi világbűn, a gazdasági válság lélekölő hatását szégyellte és szinte emberkerülővé vált. Közben az évek teltek és tudatosult benne az a mondás, amit a mi vidékünkön az apák gyermekeiket figyelmeztetve gyakran ismételtettek: „Tanuld mög, fiam, hogy aki szögénynek születött, hacsak nem csal, rabol, gyilkol, azt úgy is őszi mög a fene!” Nagy Gyula ezt a keserű fölvilágosítást nem akarta elfogadni, és úgy lázadt, hogy 1936-ban megnősült. Isten mellette állt, mert gyorsan munkához is jutott. Az orosházi tanyavilág legtávolabbi részén, a Gyulai úti osztatlan népiskolában gyöngé fizetéssel tölthette be az első állását.

Itt kezdte megformálni azt a teljesen új iskolatípust, amely kiemelte kortársai közül. Újításai közé tartozott az általa bevezetett *mindenes füzet*, amelyben magyarázatait és rajzait vázolták föl a tanulók, a házi feladatok megoldását írták, és fontos üzeneteket továbbítottak a szülőknél. Ez a füzet nemcsak az ellenőrző könyvnek volt az elődje, hanem annál többet képviselt. Leírásából tudjuk, hogy tartalmazta az általa átadott ismeretek lényegét. Egyik tárgy témája „átúszott” a másikba, megtalálva azokat a közös zsilipeket, amelyek a tudást egyeneművé és érthetővé elegyítették.

Ismerjünk rá: ez a rendszer megelőzte Németh László egyéni pedagógiai elvét, amikor a második világháború után, humán- és természettudományokat egyszerre szintetizálva tanított három éven keresztül Hódmezővásárhelyen, a gimnáziumokban. Az író ezt a módszert bontakoztatta ki az „Iskola Kakaskúton” című esszéjében, amelynek alapját az a késői látogatása eredményezhette, amikor idős Gregus Máté halála után a Pusztán, a Pósa-halmi elvett tanyájában szétnézett. Valaha itt a gazda unokái számára magániskolát rendeztetett be, és abban németet, valamint írógépelést is tanítottak. A hallott valós tények elbeszéléséből tovább szöve pedagógiai elképzelését és tanítását, ezt fogalmazta meg írásában.⁵ Mindenesetre, Nagy Gyula más szinten, hasonló módszerrel oktatott, ahol a kopasz tanterem

⁵ SZENTI Tibor: *Egy középaraszt alkotómodell 1-2*. In: *Juss*. Hódmezővásárhely. 1990. márc. 1: 40-51. old. és 1990. Jún.-júl. 29-45. old. (Id. Gregus Máté portréja.)

falait ő is megtöltötte a tanulók rajzaival, kézimunkáival,⁶ közös feleléseket és beszélgetéseket rendezett, amelyek a gyerekek fantáziáját és értelmét messze kitágították.

Amikor a tanteremben a fatüzelésű kályhát kicserélték, utána a falban maradt üreget bepolicozta, üvegajtót helyezett rá, és a gyerekekkel telehordatta a padlásokon, kamrákban talált régi, szép használati tárgyakkal. Nagy Gyulának az Isten háta mögötti tanyai iskola kettős tudományos műhelyévé vált, amelyben az oktatás és a néprajz már elválaszthatatlanul élt, formálódott egymás mellett, és életében mindvégig megmaradt.

Híre ment kitűnő pedagógiai munkásságának, és 1941-től a faluszéli Pesti úti iskolába, majd 45-től 50-ig az Orosházi I. sz. Általános Iskolába helyezték. Átszervezéseket élt át. A református iskola mostani épülete 1948-ig három önálló igazgatású oktatási intézményt fogadott be: a leány polgárit, a fiú polgárit és az ún. felső mezőgazdaságit. (Ez utóbbinak 1948-ban készült el az új épülete, amelyet a háború alatt kezdtek építeni, és elköltözött oda.) A két polgári összevonása után az új épület az Előd utcai Állami Általános Iskola néven szerepelt. Nagy Gyula a polgári fiúiskolában és az általános iskolában taníthatott a rajzszaktanítói képesítése alapján. 1950 után óraadóként még mintegy másfél évtizedig rajzot tanított az ipari-tanuló iskolában, amelyet hosszú idegi MTH-nak neveztek. Rajztudására méltán volt büszke. Múzeumi kiállítás-rendezők emlegették, hogy azon joggal segített nekik, miszerint „– rajztanár vagyok én, édes fiam”. Szabó Ferenc elbeszélte, hogy az egyszerűbb képzőművészeti kiállításokat ő maga állította össze, a nagyobb nevű alkotók esetében leginkább a mozgékony, jó hírű Dömötör János vásárhelyi múzeumigazgató segítségét kérte, és számos esetben hívta megnyitási szereplésre is.⁷

Munkahelyein a tizenkét és fél órából három-négy a mintatanítás szintjén zajlott. Közben nehéz körülmények között kántortanfolyamot végzett, népi hiedelmeket, babonákat stb. gyűjtött. 1943-ban az Ugocsa megyében lévő Nagyszőlősen szervezett gyűjtőúton vett részt. Megszállottan képezte magát. Kiváló eredményt nem lehetett fizetett közmunkával elérni, csak úgy, ha az ember a nap huszonnégy órájában, még alvás közben is forgatja fejében a gondolat kerekét.

Nagy Gyula élete végéig tanult, hogy taníthasson!

1945-ben másodállásban megbízást kapott, hogy Juhász Balázs polgári fiúiskolai, és a holokauszt áldozatává vált, nagy intelligenciájú és népszerű dr. Klein Andor ügyvéd gyűjteményét fejlessze múzeummá. Az iskolai gyűjtemény fő erőssége a néprajzi mellett, mennyiségileg is a javarésze az első világháborús tárgyi anyag volt. Ezt Sitkei József tanártársával rendbe szedte, de a háborús részét az államosítás után „profiltisztítás” címen teljes egészében át kellett adni a Hadtörténeti Múzeumnak.⁸

Az államosítás után, amikor „az ország legnagyobb faluja” várossá növekedett, 1950–1978 között, már ő a múzeum teljes állású vezetője, de munkahelyére nyugdíjasként is bejárt. Nyolcvan éves koráig intenzíven dolgozott. Ötvenkét tanulmányt, hat önálló kötetet és ötezer-ötszáz gépelt oldal szakanyagot, tárgyról remek kézi rajzokat hagyott maga után, miközben a tanítást sem hagyta abba, csak magasabb szinten gyakorolta.

Amikor könyveit és monográfiáit írta vagy szerkesztette, maga körül kialakított egy olyan közösséget, akiből a *parasztlektorok*, majd paraszt-önéletírók váltak, és mindannyijukat segítették az ország jeles néprajzosa, történészei, különböző szakemberei.

6 Németh László jóval később, anélkül, hogy ismerhette volna Nagy Gyula tanítási módszerét, az *Iskola* Kakaskúton c. esszéjében ugyanezt írta le, az id. Gregus Máté pósa-halmi tanyájában kialakított osztályterem esetében. A jövőt építő néptanító és egy író zseni egymástól függetlenül megalkotott módszereinek találkozása volt ez a 20. században.

7 Levélben kapott adatok SZABÓ Ferentől.

8 SZABÓ Ferenc adatai.

Különös iskolát teremtett, ahol a parasztoktól még a professzorok is el-elleshettek egy-két értékes mondatot. Barabás Jenő egyetemi docens fölfigyelt erre a „néprajzi népiskolára” és végig segítette. Nagy Gyulának máig érvényes értékeket tartalmazó levelet írt, amelyben tematikai útmutatót adott az összegyűjtött néprajzi anyag szakszerű és korszerű földolgozásához.⁹ Ennek sok részét máig sem sikerült megvalósítani.

Midőn 1992-ben Szabó Ferenc történész, igazgató úrtól értesítést kaptam, hogy Bara Margit színésznővel és Elek László tanárral a Darvas József Alapítvány kuratóriuma a Darvas József Irodalmi Emlékdíjat nekünk ítélte, az ünnepség után közösen átmentünk az író emlékházába. Nagy Gyula ott fogadott bennünket, és végigvezetett az emlékházon, magyarázva a látott tárgyakat és megértetve értéküket.

Megjegyzem, hogy a „Darvas-ház” immár 31 éves, és az akkoriban kiosztott házhelyek egyikén, valamikor közvetlenül az első világháború előtt épülhetett. A Dumitrás család lakóháza volt. Az író 1912. február 10-én nem itt, hanem a Zombai utcában, az orosháziak legkorábban kiépült két utcájának egyikében született, ahol a család akkor még lakóként élt.¹⁰

Nagy Gyula számára a legnagyobb tanítómester a vásárhelyi Puszta volt. Milyen különös a sors, hogyan készítette elő kettőnk tartós emberi, szakmai kapcsolatát? Ugyanabban az évben, 1960-ban jártam először a Pusztán, amikor Gyula bátyám is bekopogtatott Galli Bálint Cinkus-dűllőben álló tanyájába, ahol megpillantotta a sok régi paraszteszközt, használati tárgyat. Mint akit a forgószelel magasba emel, hogy messze látva megvilágosodjék, amíg ereje bírta, ezt a határrészt nem hagyta el. Itt lett a legfőbb gyűjtőhelye, és a „Pusztaszerelemesévé” vált.

Az alföldi és a vásárhelyi festészet legnagyobb alakja, Tornyai János, aki mint alkotó ember a szavakkal szintén jól bánt, hiszen kiváló költő is volt, szeretett Pusztáját így verselte meg:

„A PUSZTA MEG ÉN

Belébámulok a nagy pusztába,
A nagy puszta meg bámul belém...
Lélek se lebben, madár se retten,
Ketten vagyunk: a puszta meg én.

Álmos csöndesség – végignyújtózik,
Bágyadt homályba fény belefűl –
A végzetetlen teregetőzik
S szent nyugalomban itt ellapul...

Elhagyott tanya, – mállott falú,

9 V[ASS] I[stván]: *Emlékezés és munkaprogram az orosházi múzeumban*. 1-7. old. In: Múzeumi Híradó. A Békés Megyei Múzeumbaráti Kör Tájékoztatója. Szerk: Beck Zoltán. Békéscsaba, 1975/3. sz.

10 A ház és a szomszédos házak építésének történetét Darvas – aki 1932-ben magyarosította nevét – *Máról holnapra* c. regényében örökölte meg. Az édesapját két és fél éves korában nem ismerhette meg. Az első mozgósítással bevonultatták és hamarosan a fronton vesztette életét. Édesanyja famíliája még az 1744-ben Zombáról jött Kabódi-család vált meghatározóvá. Az *Egy parasztcsalád története* elég kiegyensúlyozott alapműve, amelyben gondosan – levéltári anyagokat is fölhasználva – követte végig sorsukat. Darvas esetében, akik e könyvét nem olvasták, máig a román származást kritikusan emlegetik, nem a lényeges ős-orosházi Kabódiakat. (SZABÓ Ferenc kiegészítése.)

Távoli ködben, vak szik felett...
 Hova lett haj, a régi lakó?
 A nagy sömmibe beléveszett.

A nagy sömmiben mélységes csöndben
 Ketten vagyunk: a pusztá meg én
 Én bámulok a nagy pusztába
 A nagy pusztá meg bámul belém...

1915. jan. 23.¹¹

Az 1980-as évek elején Párizsból, az egyik építészeti főiskola tanára, Gabrielle Sautter rendszeresen járt hazánkba a tanyarendszer építészetét tanulmányozni, és érthetően megtanult magyarul. Értesített, hogy szeretne velem találkozni, és vigyem ki tanyát nézni. Ekkor már állandó kapcsolatban voltam Nagy Gyulával, akit e találkozásból nem akartam kihagyni. Erdős Péter festőművész barátomnak autója volt, és a professzornőt ebéd után kivittük a Pusztára. A megbeszélt helyen találkoztunk Nagy Gyulával. Járkálás, nézelődés után egy nagy rét közepén megálltunk kicsit pihenni. Szétterített takaróra ültünk. Vendégünk kissé távolabb húzódott, lassan hátradőlt és fölfelé nézett. Beszédünket lehalkítottuk, majd elcsöndesedtünk. Később szürke gulya érkezett, szuszogva kikerült bennünket, és mentek éjszakai szálláshelyükre. A nap hanyatlott, de láttam, hogy a professzornő nem mozdult. Kérdezem tőle, miért nem indulunk? Lassanként fölült. A hetven évén túl lévő, a földkerekségét bejárta, nagy tapasztalatú hölgy mintha egy másik világból érkezett volna, így válaszolt:

„– Életemben most voltam a legboldogabb.”

Hasonló élményem volt a kiváló szegedi etnográfussal, Juhász Antallal is. Bár egyetemi éveiben szüleit Orosházán látogatta, e táj a pusztai első, közös kint létünkön szintén megfogta.¹² Ezekre a magatartásokra milyen választ adhatunk? Nagy Gyula tanítási módszeréből és világlátásából kaphatunk helyes feleletet.

A Pusztá Istennek természetből alkotott határtalan katedrális. Amikor érezzük a felénk terjedő végtelen erőt, még az ateista lelke is feltöltődik, csak nem tudja, hogy a delejes érintés honnan érkezik? Anyag, természet és energia, humán és materiális tudomány a tág horizont alatt összegeződik. A tanítás láthatatlan sugárzással jön felénk. Tornyai gondolatával: „A nagy pusztá meg bámul belém...”

Nagy Gyula, amikor csak tehetett, mindig ezzel a kapott értékkel szívében ült be az orosházi evangélikus nagy templomban. Úgy foglalt helyet, hogy rálásson, vagy érezze, merre van az az első világháborús tábla, amelyen a katonavesztesség felsorolása között ott áll édesapja neve is. Ez szimbólummá nemesedett lelkében, és Istenhez azért könyörgött, hogy ne olyan kínos halála legyen, mint apjának.

2011 novemberében került könyvtár forgalomban Kertész Imre író „Gályanapló” című esszéregénye, amelyben van egy mondat: „Az élet tévedés, amelyet a halál sem hoz helyre.” A tipikus ateista gondolat azért született meg, mert – a természet nem a panteisztikus létformában érintette, hanem – a valódi teremtő Isten még szörnyű sorsának hordozása alatt sem került a közelében. A Pusztá a maga szikár, gyakran kegyetlen természetével megtanított bennünket arra, hogy az élet a legnagyobb kincs, amit ember kaphat, csak jól kell vele sáfárkodni.

11 KISS Lajos: *Vásárhelyi művészélet*. 284. old. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1957.

12 SZENTI Tibor: *A Pusztá*. 166-168. old. In: *Vásárhelyi emlékeim*. Hódmezővásárhely, 2007.

Nagy Gyula ezekben az években Csizmadia Imrével gyakran átjött hozzánk Vásárhelyre. Mindig száraztészta ebédet kértek. Ez csikra vágott, főtt tészta volt, sok tejföllel és túróval. Gyomrukban feltöltek, de lelkük messze kalandozott, és mint az antenna kereste Istent, amelynek háza vagy a templom, vagy a Puszta volt. Este, amikor az állomásra kísértem őket, a hosszú úton végig beszélgettünk, és mindkét idős embernél az elmúlás volt a fő téma. Megfáradva elváltak és a várható találkozót fontolgatták.

Előbb Imre bátyánk keserves önpusztító küzdelem után, de megbékélve távozott. Nagy Gyulát Teremtője megjutalmazta. 1994 karácsonyán családi körben észrevétlenül elszenderült. A nagytemplomban és a Puzstán találkozni lehet velük: ott, ahol Tornyai szavaival „A véghetetlen teregetőzik / S szent nyugalomban itt ellapul...”

Emlékük túlélte halálukat.

Hódmezővásárhely, 2011. november 9.

Jantev Anna: *Mézeskalács félhold*. (Orosházi Református Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola)

2.

NAGY GYULA ÉS A VÁSÁRHELYI PUSZTA¹³

Honfoglalásra készülő őseink a hét vállalkozó törzs vezérével rendkívül bölcsen vérszerződést kötöttek. Ennek fő célja az volt, hogy egységesen hadurat és szakrális vezetőt, vagyis egyetlen közös vezért és táltost válasszanak. Ennek volt köszönhető, hogy amikor a Kárpát-medencét meghódították, Bartucz Lajos szegedi professzor csontlelet vizsgálatai szerint¹⁴ antropológiailag – amelyet a mai kromoszómavizsgálatok is megerősítettek –, nemcsak finnugor és őstörök származásunk volt kimutatható. A népvándorlás alatt korábban is keveredtünk. Embertani anyagunkban négy alrassz és több al-alrassz vált ismertté. A törzsek közötti házasságokkal tovább gazdagodva, új hazánkban mégis egységes magyar népesség telepedett meg. István királynak fiához írt intelmei szerint, hogy többek között mások befogadásával saját kultúránk gyarapodik, országunk letelepedett emberei évezred óta a népek és a velük hozott értékek nagy vér- és civilizációs tégelyében vegyült össze. Erős népesség fejlődött, ahol e küzdelmes kontinensrészben minden súlyos történelmi csapás ellenére megmaradtunk.

A vásárhelyi Puszta¹⁵ különleges hely. Itt a neolitikum óta a területet szinte folyamatosan lakják és mindig agrártársadalmak tudtak megmaradni. Aki járt már erre és megérintette az a

13 Elhangzott: Orosházán, 2011. november 18-án, a Petőfi Művelődési Központban, Nagy Gyula születésének 100. évfordulója alkalmából tartott rendezvényén.

14 BARTUCZ Lajos: *Palaeopathologia 1-3*. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár kiadványa. Bp., 1966.

15 Vásárhely eredeti nagy határában történelmileg három önálló területnév alakult ki: Tanya, Gorzsa-tanya és Puszta. Tehát a Puszta is önálló földrajzi főnév, ezért nagy kezdőbetűvel kell írni, akár Orosházát, vagy a Tiszát.

határtalan távolság, amelynek, ha bármelyik pontján megáll az ember, körülötte a levegőget, földet és a vizeket, e három őselemnek a hatalmas erejét szívhatja magába, mégis magányosnak, és porszemnek, de mindenütt középpontnak érezheti magát. Ez a Puszta hazánkban egy „kis Magyarország”, amely néprajzilag önálló egységgé alakult, ahol a természet adta értékeken kívül minden mást az itt lakó két nagy anyatelepülés és az idetartozó kisebb falvak emberei kétkézi, szívós munkájukkal hoztak létre.

A Pusttát a török hódoltság után előbb a bujdosásból visszatért vásárhelyiek vették birtokukba, majd a Tolna megyei Zombárol betelepült szerződéses jobbágyok itt alapították meg a legújabb kori Orosházát. Kicsiben újra zajlott bizonyos fajta honfoglalás. A két népesség közötti kezdeti villongások gyorsan elsimultak. Mindkét közösség zömében reformált hitű volt: Vásárhely Kálvin, Orosháza Luther tanait követte. Így a békességet a hit is erősítette, és az áldott természet a szerelem boldogságával, a közös házasságokkal, a vérvonalak keveredésével létrehozta azt a rendkívül erős embertípust, amely a Puszta kiosztása után itt tanyát épített.

Ahhoz, hogy a gyöngye minőségű földeken boldoguljanak, a kapcsolatok erősítésén fáradozva megalkották a településeink vezetőitől törvényesen sajnos máig nem szentesített első testvérvárosi köteléket. Ez megnyugtató és biztos példája volt annak, hogy a nép bölcsőbb, mint a politika. Ennek volt köszönhető, hogy a vásárhelyi Pusttán olyan egyedi, tartós életforma alakult ki, amely más pusztai életmódokkal össze nem téveszthető, írjuk le végre: néprajzi *kistájegységet* alkotott.

Ehhez szükség volt olyan, alulról építkező vezetőkre, mint a 150 éve Vásárhelyen született Gregus Mátéra, a Puszta úttörőjére, aki falut alapított, a korábbi Vásárhely-Kutast, a mai Székkutast. Kellott a szintén Vásárhelyen született Karasz Péter, a Puszta szervezője, és a 100 évvel ezelőtt, Orosházán született Nagy Gyula, aki fölismerte ennek a kistrégióknak néprajzi értékét; majd erejében ötvözte Gregus alkotó és Karasz szervező tehetségét, munkájában magában hordozva Takaros Maczelka rendkívüli precizitását, Rózsa Imre dalköltészetének lelkiségét és a tudomány katedrálisán helyet foglaló — ugyancsak orosházi születésű — Kristó Gyula és Hajdú Mihály elhivatottságát. Ezekből az erőkből töltekezve, végül munkatársaival megalkotta a vásárhelyi Puszta több kötetes monográfiáját.¹⁶

Az életmű kibontakozásához Nagy Gyula is végigszenvedte közössé vált őseink hon- és pusztafoglalásának több állomását. Sokat nem beszélt arról, hogyan kezdődött a Pusttával való kapcsolata. Mint ősi orosházi, természetes volt számára, hogy elsősorban szülőföldjével foglalkozzon. A félegyházi tanítóképző elvégzése után élete vargabetűjének nevezte az állás nélküli éveket, majd a település legtávolabbi tanyai tanítói állását nyerte el. Ettől kezdve nyílt ki előtte egy addig ismeretlen világ, amelyben fészket rakott, és iskolaváltásokon keresztül félállásban jutott el az orosházi történeti és néprajzi gyűjtemény múzeumává fejlesztéséig.

Nagy Gyula zombai őseitől örökölte küzdő szellemét, birtoklási vágyát és gyűjtési szenvedélyét. Minden föladatot, amit kapott, és valamennyi célt, amelyet önmagának tűzött ki, teljes szellemi és fizikai erőbevetéssel, a legjobban igyekezett megoldani. Jellemző volt rá, hogy hatvan évén túl mindenhová még német nyelvkönyvvel és szótárral utazott, hogy a menetidőt hasznosan töltsse.

Szülőföld-szeretete is mintaértékű volt. A második világháború után ránk szakadt diktatúrában a helytörténetírás két évtizedre megtorpant. Mindenki kereste a megfelelő hangnemet, amelyben a kötelező politikai hangvételt tompítva, a tudomány elvárásaival igyekezett korszerű szakirodalmat alkotni. Nem volt könnyű, hiszen a szigorú cenzúrázás,

16 NAGY Gyulát nemcsak Orosháza, hanem Vásárhely is jeles személyiségei között tartja számon, és nagyra értékelte életében, halála után emlékét is méltóképpen őrzi: KÖSZEGFALVI Ferenc: *Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikona*. Szeged, 2002. Bába Kiadó Nagy Gyula életrajza a 152—153 lapon.

amelyhez gyakran kapcsolódott a túlzott helyi főhajtás, hallgatásra kényszerítette a tehetségek jelentős részét.

Ezt törte meg Nagy Gyula, amikor első vállalkozóként 1965-ben, szerkesztésében kiadták a két kötetes *Orosháza története és néprajza* monográfiát. Anélkül, hogy vele kapcsolatban a túlzott heroizálás negédes posványába tévednék, világosan ismernünk kell, hogy a múzeumigazgató minden nagyszerű művét annak köszönhette, hogy részben meghallgatta, részben maga köré gyűjtötte térségünk és az ország legkiválóbb szakembereit, akiket vagy munkatársként, vagy lektorként foglalkoztatott. Micsoda időigényes szervező és meggyőző készség, mennyi munka, levelezés kellett számos egyetemi tanárt, levéltári szakembert, szaktudóst megnyerni! Mindenesetre ez a kiváló helytörténeti gyűjtemény utat mutatott. Elindította a tudományos igényű helytörténeti írást és megjelentetést. Szintén az ő szerkesztő tevékenységét és tanulmányait is dicsérik a múzeumi évkönyvek.

Nagy Gyulának a szülővárosán kívül szellemi szerelmesévé vált a vásárhelyi Pusztá kutatása. Nem véletlen. Az érzékeny ember, aki egyszer ott megfordult, olyan lelki érintést kapott, amelyet életén keresztül sem felejtett el. Így jártam én is. 1959 nyarától a vásárhelykopáncsi egykori réti kisbirtokok között dédapám tanyájának újra megtalálásával kezdtem el módszeres kutatásaimat. Nagy csalódás ért. Abból a világból, amelyet kisgyerekként megismertem, semmit sem találtam. Arra is rájöttem, hogy a városom valaha legnagyobb kiterjedésű határának, a Pusztának megismerése nélkül, nem lehet teljes a munkám.

Nagy Gyula Orosháza, én Vásárhely felől végeztem a kutatást. Nem ismertük egymást. Döbbenetes, de pusztai gyűjtő utjainkon egyszer sem találkoztunk, pedig volt olyan nap, amikor ugyanabba a tanyába délelőtt ő, délután én tértem be. Köztünk a kapcsolat mégis gyorsan létrejött. Levélben kerestem föl, hogy utánvétellel küldje meg a pusztai földművelésről és állattartásról írt könyveit. Közben munkatársaival készülődni kezdett pusztai monográfiájának, az ott végbement hagyományos, mégis sajtós paraszti élet részleteinek összegyűjtéséhez és megírásához. Ekkorra már én is sok anyagot birtokoltam. Fotókkal dokumentálva elküldtem hozzá a tanya pusztulását bemutatni.

Nagy Gyula az orosházi múzeumban egyre sűrűbben jött össze adatközlőivel, és rendszeresen megvitatták a munkáikat. Az egyikre én is meghívást kaptam. Ott szorongtam a kis emeleti irodában nyolc–tizenegy idős parasztember között. Meg kell mondanom, hogy a kiképzésben ők előbbre jártak, mint én. Igazgató úr először is elmagyarázta, hogy ha terepre megyek, mit kell magammal vinnem, és hogyan kell használnom. Azután jött a földolgozás, amelyben már együtt munkálkodtunk valamennyien. Szükségesnek tartotta, hogy vegyek egy jókora kockás füzetet. Ennek csak egyik oldalára volt szabad fogalmaznom, a másikat üresen kellett hagynom, a később előkerült gondolatok és adatok bejegyzésére.

A második fejtágító ülésünkön újabb föladatot kaptam. Meg kellett írnom Gregus Máté és Karasz Péter pusztai gazdák életét. A munkát visszautasítani sértés lett volna, de a becsvágy is hajtott, hogy megoldjam. Csakhogy jól tudtam, a főnálló politikai kurzus számára mindkét személy elfogadhatatlan volt, falusi népnúciónak, kuláknak számítottak. Gregusék kiterjedt családját, és Karasz özvegyét üldözték. A monográfia mégis elkészült. 1975-ben volt a vaskos kötet premierje.

Hódmezővásárhelyen a Városi Könyvtár olvasóterme zsúfolásig megtelt. A sorok között ültek a pártbizottság és a tanács kiküldött figyelői. A terembe elsőnek lépett be Nagy Gyula, utána Grezsa Ferenc és Sipka Sándor egyetemi docensek, majd én zártam a sort. El lehet képzelni, mit érezhettem, amikor a bemutatásra váró kötetben fotókkal illusztrálva, a rezsím először találkozott a tanyapusztítás részletes analizisével, és két kulák bemutatásával. Az a közönségsiker, ahogy Nagy Gyula könyvét fogadták, némi védelmet nyújtott. Az internacionalista világszemlélet közepette a néprajz egyébként is nacionalista tudománynak

számított, és ellenzői úgy voltak vele, e kötet esetében eggyel több érv jelzi, hogy gyakorlóit túrják, de ne támogassák.¹⁷

Nagy Gyula alkotó műhelyében sok hozzánk hasonlóan gondolkodóval találkoztam. Bálint Sándor professzortól, Szabó Ferenc történéstől Csizmadia Imréig több értékes emberrel segítettük és bátorítottuk egymást. Abban az időben, amikor a *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán*¹⁸ című monográfia készült, az igazgató úr az adatközlőiből előbb *parasztlektorokat* képzett – ezt később megjelent köteteim esetében magam is gyakoroltam –, akik pontosították a fogalmazásainkat, majd elkezdődött nevelésük a paraszti önéletrajzírásra.

Számomra a legmegkapóbb volt Csizmadia Imre, aki Nagy Gyulához hasonlóan, az első világháborúban veszítette el édesapját, és gyerekként vette át a kis tanyában a gazdálkodást. Segédként én is igazgattam kétkötetes önéletrajzának kidolgozásában. Ettől kezdve a két város nemcsak Vásárhely felől közeledett Orosházához, hanem az igazgató úr és Imre bátyánk egyre rendszeresebben jöttek hozzánk megbeszélésekre. Csizmadia Imre is orosházi születésű volt, és a Pusztán a Kis Sós-tó vagy Görbe-szik partján állt a tanyája. Családja tipikus képviselője volt a pusztai lakosságkeveredésnek, hiszen feleséget a vásárhelyi tanyavilágból hozott magának. Azonos nevű fia gyerekkorában leventébe Vásárhelyre járt, és 1944-ben innen vitték el.

Ugyancsak a Pusztán, a Nagy Sós-tó partján élt a vásárhelyi gyökerű Pap Lukács ikerpár, akik mind Nagy Gyulának, mind nekem kedves adatközlőim voltak. Bár őket minden szál szülővárosukhoz kötött, öregségükre mégis a közelebbi Orosházára költöztek. Ebből a különös migrációból is érzékelhető, hogy mit jelentett a pusztai lét, és az olyan néprajzkutatókkal való szoros, baráti vá vált kapcsolat, amely Nagy Gyulával való összetartozásunkat jellemezte.

Az igazgató úr a Pusztán a tárgyakat is megszállottan gyűjtötte. Arra korán rájöttem, hogy a tanyavilág a népművészeti és népi használati termékeknek elsősorban nem alkotója volt, hanem fölhasználója és befogadója. Nagy Gyulának a Pusztán szerzett kincsei között a legtöbb darab, különösen a fazekasáru vásárhelyi eredetűek voltak. Így két olyan kiváló gyűjtemény alakult ki, ahol a tárgykutatók vásárhelyi anyagot találhatnak, a Tornyai János és a Szántó Kovács Múzeum. Gyula bátyám gyakran bevezetett a raktárba és eldicsekedett velem, hogy minden tárgy naprakész, kiállítható állapotban várja a múzeum időszaki kiállításainak bemutatását. Mégse gondolja senki, hogy nála a tárgyak jelentették az alapértéket.

Nagy Gyula pótolhatatlan lelki adottsággal született, amelyet nem lehet elsajátítani, mert vagy megvan valakiben, vagy nincs. Akinél adott, csak annál lehet fejleszteni. Ez az a szemlélet volt, hogy még a tárgyakat is az emberen keresztül bírta értékelni. Mindegyikről elmondta, hogyan kapta meg, mit jelentett gazdájának, miért tartotta még csorbultan is, és hogyan vált meg tőle könnyes szemmel. Adatközlői barátaivá, mondhatom, lelki társaivá váltak.

Elbeszélte, hogy a vásárhelyi Szántai István gazda öregségére magára maradt. Tanyájából a beadási kényszer és a rekvirálás mindent elvitt. A jegyrendszerrel már lépést sem tudott tartani, és amikor a múzeumigazgató gyalog kiment a tanyájára, látta, hogy erőtlen, éhbeteg. Ettől kezdve a családjának járó kenyérjegyéből mindig elspórolt, és minden héten,

17 (Engem két, utóbb már ismert és valószínű több ismeretlen — a fedőnevüket máig sem lehet feloldani — lehetséges ügynök figyelt, majd küldött rólam jelentéseket, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, valamint az Emlékpont Múzeum és Oktatási Központ kutatási dokumentumai szerint.)

18 NAGY Gyula: *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán*. Békéscsaba, 1975. 682 l. /A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 4./

télen-nyáron kikutyagolt hozzá, hogy az idős ember éhen ne vesszen. Óraszám beszélgettek, tartotta benne a lelket, miközben a tanító kultúrember az iskolázatlan szántó-vetőtől tanult.

Megfordult a helyzet. Előbb utóbb egymástól függetlenül rájöttünk arra, hogy az igazi néprajzi tanulmányok és tudásanyag nemcsak a könyvekből olvashatók ki. Ott él a tanyák között, a pusztai ég alatt, csupán nyitott szívvel kell keresni és befogadni. Amikor a *Parasztvallomások*¹⁹ második, teljes kiadásának kéziratát Péter László professzor szigorú kritikával átfésülte, az egyik lapra ráírta, hogy most már elég ebből az „adatközlő” kifejezésből, helyette „vallomástevő”-t használjak!

A vásárhelyi Pusztán, ahol már alig van tanya, és bár azóta valamennyi segítők sírba szállt, minden évszakban még most is kimegyek, mert néma szóval, de kitárt lélekkel máig beszélgetek velük, ahogy szüntelenül jár a szél, és nagyon messziről visszahozza hangjukat. Utóbb ott jöttem rá, hogy Péter Lászlónak mennyire igaza volt. Amíg betértem egy tanyába, és azt méricskéltam: kérdeztem építése évét és anyagát, meg a gazda nevét, ők feleltek, de addig csupán adatközlők voltak.

Csak hogy sem én, sem Nagy Gyula nem értük be ennyivel. Neki bonyolultabb volt az orosházi tanyalakóknál – írta és beszélt el –, mert takarékosabb életet éltek, és nehezebben ültették le, míg nekem könnyebb volt a vásárhelyi illetőségű atyámfiainál, mert a munkám végén nem eresztettek el egy korty pálinka, vagy, ha éppen táplálkoztak, tányér étel nélkül. Németh László leírta, hogy milyen vendégszeretők a vásárhelyiek, de kényelmesebbek, mint más települések lakói. Nagy Gyula az írótól függetlenül, a kétféle népszerűség látogatása során ugyanezt tapasztalta, és megjegyezte, hogy az övéi keményebben dolgoztak.

Ezekben a beszélgetésekben mindkét településről való emberek őszintén megnyíltak, csak kitartóan szükséges volt keresni, és szívükhöz meg kellett találnunk a kulcsot. Ez egyiknél hamarabb, másiknál később következett be. De ekkor már nem adatközlők voltak, mert azok az emberek, akik életükből olyan intim részleteket is elbeszéltek, amelyeket korábban soha, még magunknak sem fogalmaztak meg, és titkolták családjuk előtt, életükre gyakran 75—85 év távlatából visszanezve, vallomásokat mondtak tollba, amelyek a népi életmód megismerésének ékköveivé váltak. Ezt legszebben az orosházi Csizmadia Imre fogalmazta meg három kötetében, amikor Nagy Gyula készítette alkotásra. Őt követte a vásárhelyi Angyal Ferenc elbeszélő és Csorcán Szűcs Imre parasztverselő. Az utóbbi gazda jó minőségű sóshalmi földje helyett a „rossz” Pusztán kapott csereingatlant és ősi jussát siratta, midőn rímfaragásait szavalta.

Nagy Gyula születésének centenáriumi megemlékezésekor, lelkiismereti okokból itt az ideje, hogy vallomást tegyek arról, ami a *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán* című monográfiából kimaradt. Ezek gyűjtésének elmaradása részben a kései fölismerésből eredt, részben az eszmélés után nem volt bátorságunk az ellenségesen figyelő rendszert tovább kísérteni, hogy mindazt leírjuk, ami a pusztai emberek hagyományos életformáját minőségileg megváltoztatta, majd végleg fölszámolta. Később, amikor már Nagy Gyula nem nyújtott támaszt, valamit pótolni igyekeztünk. De ezekből az elhallgatásokból nekem, a *Parasztvallomások* első kiadásában, 1985-ben egyetlen fejezetet sem engedtek megjelenni, majd 2008-ban, a második teljes kiadásban, és az itt jegyzetben említett más írásaiban: esszéikben és elbeszélésekben végül is morzsák megjelenhettek.

A pusztai parasztság életformájának teljes megváltoztatására Darvas József szerint is a legnagyobb befolyást a magán gazdálkodásból a közösbe való áttérés hozta, amelyet erőszakosan hajtottak végre. Ennek a diktatórikus politikai kényszernek egyik ellenállási tevékenysége volt az Orosházáról az egész Pusztára kiterjedő „féhérgárdista mozgalom”, amely szerencsétlenül fegyveres ellenállásra készült. Nagyon sok családot érintett és súlyos

19 SZENTI Tibor: *Parasztvallomások*. Budapest: 1985. Gondolat Kiadó, 2008. Századvég Kiadó

büntetésekkel járt. Volt, aki a Pusztán évekig bujdosott: ólakban és kazlakban rejtőzött, mint a vásárhelyi Csáki Kálmán, akár száz évvel korábban a betyárok. Minden történelmi korban a pusztai nép látta el őket. Mindkét jelenségnek számtalan, az életformájukra ható, néprajzi megnyilvánulása volt. Egyik társadalmi jelenség sem kerülhetett bele a *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán* című monográfiába.²⁰

Az irodalomtudósok azt vallják, hogy az emberi lélek legsokoldalúbb, legárnyaltabb részét a fájdalom és a szenvedés sugallja, míg a boldogság és az öröm színei visszafogottabbak, kevesebbet mutatnak. Ezt tapasztaltuk Nagy Gyulával a vásárhelyi Pusztán is, amikor később már élményeinkről beszélgettünk vele. Arra vonatkozóan, hogy a két város mennyire testvértelepülés, jó példa volt az az egymástól független, azonos tapasztalatunk, amikor a Pusztán megjelentek a holstein-fríz féle fekete marhák, amelyek más legelőkultúrárt igényeltek, mint a korábban itt megszokott magyar szürke marha vagy pirostarka tehén. Gajdán Etelkát, anyai nagyanyám húgát az orosházi Zelenka parasztcsalád egyik tagja vette feleségül. István fiukat kitanították, és a Terimpex Külkereskedelmi Vállalat állatbehozatalokkal foglalkozó országos szakemberévé vált. Ő hozta Amerikából ezt a sok tejet adó, de húsának minőségében, íz-, aromaanyagában a magyar fajtáktól messze elmaradó szarvasmarhafélét, és innen terjedt el az országban. Amikor eljutottak a vásárhelyi Pusztára is, a szövetkezetek hatalmas legelőterületeket villanypásztorral és drótkerítésekkel vettek körül. Midőn a csorda a benne lévő gyepet lelegelte, újabb elkerített területre terelték át, míg a korábbi pihentették. Csakhogy bármilyen nagy is a Pusztá, a kerített részekbe a lakott tanyák is belekerültek. Lakóik a különös bánásmód miatt szólni sem tudtak, hiszen szövetkezeti tagok voltak, és ott az ő közös marháik legeltek.

Nem is annyira az állatok zavarták a parasztembert, hanem a zártság. Közülük nem egy idős férfi volt, aki a háború után szöges drótkerítéssel körbevett fogolytáborokból jött haza. A kerítéstől itthon is rabnak érezte magát, pedig a pusztai ember születése óta szabadsághoz szokott, és a messzi lévő települések között is toronyiránt járt-kelt szabadon. Nem egy család, miután az ilyen tanyák eladhatatlanokká váltak – hiszen ki vesz a Pusztán drótokkal és árammal körülvett tanyát –, elmenekültek, beköltöztek a legközelebbi városba, faluba, és hagyták tanyájukat romba dőlni. „Néma forradalomként” micsoda tragédiák zajlottak, amelyek az összes pusztai település lakosságát sújtották. Sajnos, mindeddig nem akadt, aki ezeket hitelesen leírja. Ma pedig már alig van, aki élethűen elmondaná.

Kajári Gyula grafikus fiatal korában a vásárhelyi majolikagyárba helyezték tervező művésznak. Nyughatatlan természet volt. Fogta magát és hetekre hol Mártélyra, hol a Pusztára költözött ki témáért. Ekkor zajlottak a szövetkezetbe terelés évei. Döbbenetes rajzokat hozott haza elhagyott, dőlt falú tanyás tájakról, magukba roskadt öregekről. Ő beszélt el, hogy sehol a világon nem találkozott annyi magányos öreglegénnyel és vénlánnyal, mint a Pusztán. Ehhez a helyzethez a második világháború utáni gazdasági kivéreztetés hozzájárult; továbbá az iskolák, olvasóköri megszüntetése miatt már nem volt

20 Végre a *Parasztvallomások* 2008. évi, második, teljes kiadásában, több fejezetben is megszólaltathattam pusztai gazdákat a szövetkezetbe terelésről, ennek előzményeiről és következményeiről. A fehérgárdistákról először, néprajzi szemléletben, adatközlőkkel történt interjúk formájában, tisztelt lektorom jóvoltából, tanulmányt közölhettem: SZABÓ Ferenc: *Az Orosházáról elinduló fehérgárdista mozgalom. 1948/1955 = Tanulmányok a kétszázötven éves Orosháza és vidéke történetéről*. Orosháza, 1995. 211—230. Ezt követte: BÁLINT László: *Különös szervezkedések Szegeden és környékén, 1945—1953*. Szeged, 2005. 207—238. Bába Kiadó. Továbbá: ÖZE Sándorné – ÖZE Sándor: *Magyar parasztballada: Fehérgárda a Dél-Alföldön*. Hódmezővásárhely: 2005. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata.

ismerkedési lehetőség, és az emberek bizonytalan élete nem bátorította a fiatalokat a házasságra. Amikor megöregedtek és magukra maradtak, az ápolatlanság és ellátatlanság következtében szörnyű sorsuk volt.

Ugyancsak Kajári Gyula hívta föl a figyelmet arra, hogy az 1960-as években még mindig találkozott a Pusztta távoli, elhagyott tájain, omladozó épületekben senyedő, kitelepített, a „szocializmusra veszélyes és javíthatatlan”, akkor már magányosan, elhagyottan élő emberekkel, akiknek nem volt hová hazamenniük. Vajon mi lett velük? Van-e még, aki elmondja? Akad-e újabb, fiatal, Nagy Gyula teherbírású kutató, aki veszi a fáradságot, és a Pusztta életmódjának befejezését fölgyűjti, megírja?

Ezekben a nehéz években, az 1950-ben történt országos területrendezés után, a Pusztta kiüresítésének fő fészke volt a Székkutas néven ismertté vált kis falu rendőrőrsé. Élen járt abban, hogy középkori kegyetlenséggel kényszerítették a gazdákat a szövetkezetbe lépni. Az új téveszközpontok gyakran úgy tudtak létre jönni, ha a legnagyobb tanyákból kiüldözték lakóit. Így járt Füvesi János is, aki bár bekényszerült a téeszbe, de a tanyáját nem adta oda. Beteg ember volt, a testi munkát már nem bírta, ezért éjjeli őrként dolgoztatták a lóistállóban. Kilesték, amikor éjszaka kiment dolgát végezni, és több helyen rágyújtották az istállót a lovakra, amelyek bennétek. Ráfogták, hogy ő volt a gyilkos. 1952. december 13-án statáriális bíróság végzése alapján Szentesen fölakasztották. Több olyan tanya is állt a Pusztán, amelyet *szellemtanyának*, *kísértettanyának* nevezett el a nép, és közelébe sem mertek menni, mert úgy vélték, hogy az egykori tanyalakók szelleme visszajár és kísért.²¹ Ezek történetével is adósak maradtunk.

A néprajz és az orvostudomány egyaránt ismeri a *voodoo-halált*. Népballadáink tele vannak ilyenek leírásával. Amikor valaki súlyosan megsérti a közösség valamelyik fontos törvényét, kiközösítik maguk közül. Két lehetősége van: vagy világgá megy, és a kivertségbe belepusztul, vagy befekszik ágyába, többé ki nem kel, és néhány nap múlva kiszived. Ugyancsak ezekben a nehéz években először Sterbetz István, a Madártani Intézet igazgatója – aki többek között a Körös–Maros Nemzeti Park Igazgatóság Kardoskút–Fehértói telepén a természetvédelmi területet létrehozta –, fölfigyelt arra, hogy a Pusztán magára maradt idős emberek egy része nem hajlandó abból a tanyából távozni, amelyben született, az korábban elődjeié volt, de nincs is neki hova mennie. Ők maguknak hívták meg a halált, amikor föladták életüket.²² Egyik magára zárta az ajtót, és ott pusztult el, mint a Fehér-tó partján lévő tanyájában Vörös Mihály, akinek tetemét kutyája őrizte hűségesen.²³ A másik, amikor tanyája már összedőlt, és nem tudott benne maradni, kitette székét a falak elé. Beleült, és nem állt föl onnan többé, akár Mónus János a meszeletlen falú tanyájánál, szintén a Fehér-tó partján.²⁴

Itt a Pusztán, a szikes, semlyékes, gyöngye minőségű legelőkön, mindig jóval keményebb volt az élet, mint a jó tanyai szántókon. A lélek is ridegebbé vált. A pusztai ember, amikor látta, hogy az elhagyott öreg napszámra kint ül a tanya előtt, tudta, hogy már menthetetlen. Azt mondták rá: „úgy ül ott, mint Dózsa a tüzes trónon”. Halálra ítélte önmagát. Az arra járók

21 SZENTI Tibor: *A szellemtanya*. 2008. (Elbeszélés, eredeti dokumentumok fölhasználásával. Kézirat, elérhető a www.szenti.com honlapon, az *Irodalom* fejezetben.)

22 STERBETZ István: *Elmulik egy világ*. = *A természet szolgálatában*. Bp., 1975. 217–222. Natura. (A 218. lapon az alsó kép figyelembe vételével.)

23 SZENTI Tibor: *Kutyahűség*. (1979). = *A gyógyítás világa*. Bp., 1980. 455–461. Medicina Könyvkiadó.

24 SZENTI Tibor: *Közösség által kiváltott halál, vagy belső készletéből feladott élet, illetve különféle „voodoo-jellegű” halálnemek*. 1–2. rész. =: *Kharon. Thanatológiai Szemle*, 1998/nyár. 2. évf. 2. sz. 15–53, 1998/őszi. 3. sz. 51–87 (Képek nélkül: www.szenti.com honlapon, a *Tanulmányok* fejezet *Tanatológia* alfejezetében.)

néha vittek neki maradék ételt, de hamarosan nem nyúlt hozzá. Másokat kiraboltak, kegyetlenül meggyilkoltak, mint Kardoskút határában a magányos Böjti Margitot, akit egy börtönből szabadult köztörvényes bűnöző, lassú kinszenvedésre kárhozható, bálakötöző zsinnyel megfojtott. A 20. századi, fölgűjtetlen pusztai tragédiák sora szinte számtalan. Ahány család, annyi méltatlan életről tudnának beszámolni.

Számunkra legszomorúbb volt Csizmadia Imre vállalt halála. Túl a nyolcvan évén, belefáradva elvesztett tanyája és földje fájdalomnak viselésébe, valamint életrajzi könyve második kötetének késésébe, fiától kaptuk az értesítést, hogy édesapja napok óta fekszik, nem fogad el ételt, és már nem beszél. Ha még látni akarjuk, azonnal menjünk. A család Vásárhelyen lakó egyik tagjával azonnal elindultunk Orosházára, a Munkácsy utcai kis parasztházba. Előttünk Nagy Gyula is ott járt búcsúzkodni. Imre bátyám már eszméletlenül feküdt. Megfogtam a kezét, és beszéltem hozzá. Valahonnan, egy másik világ széléről lassan visszaérkezett. Valamit szólt, de már nem értettem. Tudtam, fölismert és elköszönt. 1986. június 1-jén itt hagyott bennünket.

Amikor mostanában kimegyek a Pusztára, lelkiismeret furdalással téblábolok az üresedő nagy ég alatt. Istenem, mennyi mindent nem gyűjtöttünk föl és nem jegyeztünk le, amelynek java része mára végleg elveszett. Ahogy a tanyák és az ott élt emberek gyorsan fogynak, a természetvédelmi hatóság költségvetése szerint igyekszik velük lépést tartva a terület megvásárolni és visszaadni a természetnek. Amint a szürke marhacsorda a földet újra *mögtelekőli*, egyre több elfeledett, régen kiveszettnek vélt növényfaj jelenik meg, amelyek a Pusztá tanyásítása előtti időket idézik. A darvak mind nagyobb számban jelentkeznek. Fölöttük a lelkek is szaporodnak. Nagy Gyula múzeumigazgató, egyik mesterem, majd idős barátom mindig figyel bennünket. Életkorom miatt és a találkozás reményében én is elkészülődöm.

Hódmezővásárhely, 2011. november 4.

*

Nagy Gyulával és a vásárhelyi Pusztával foglalkozó további irodalom

SZENTI Tibor: *Vallomások az orosházi múzeumi alkotóműhelyről és megteremtőjéről*. 166–168. In: NAGY Gyula: A múzeum szolgálatában. Békéscsaba, 1986.

SZENTI Tibor: *Több település peremén. Nagy Gyula (1911–1994) néprajzkutató, múzeumigazgató emlékére*. Tiszatáj, 2007. július, 61. évf. 7. sz. 23–28.

SZENTI Tibor: *A Pusztá szerelmese = Vásárhelyi emlékeim*. Hódmezővásárhely, 2007. 253–255. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata.

Csatlakozó írások a vásárhelyi Pusztáról: *A Pusztá* (166–168), *A „rossz Pusztá* (168–169), *Alkony a Pusztán* (170–171). (Internetes elérhetősége: <http://mek.oszk.hu/08500/08578/>)

SZENTI Tibor: *A vásárhelyi Pusztá változásai = Tanulmány a Hódmezővásárhely néprajza* címmel készülő monográfiából. Fejezetünk Novák László főszerkesztő ösztönzésére íródott. Helyszíni gyűjtőútjain érzékelt, hogy ez a tájegység elkülönül a többitől, és rohamosan átalakul. Fontosnak érezte, hogy külön fejezetet kapjon. Lektorált, elfogadott szövege olvasható: a www.szenti.com honlapon, a *Néprajz* fejezetben.

Az országos hírű lakodalmi kulcsos kalács,
Nagy Gyula kedves kutatási témája volt

UTÓSZÓ ÉS JÖVŐKÉP

Évek múltak a két jelentős orosházi személyiség: Nagy Gyula néprajzkutató és Csizmadia Imre parasztíró halála óta. A két világháborút átélte, az elsőben édesapjukat elvesztő, mindkét világegyéből, forradalmakból, gyökeres rendszer- és életmódváltásokból szenvedésekkel kikerülő ember mára mintaképünnké vált. A két pusztai anyaváros: Orosháza és Vásárhely a jelesei között, ugyanakkor a helytörténet, néprajz, és a népi irodalom országos elismeréssel tartja őket számon.

Csizmadia Imre igazi élettere mindig a Puszta volt és maradt akkor is, amikor életteréből kiszorulva, öregségére feleségével a Munkácsy utcai házukba tért vissza emlékezni és meghalni. A múzeumigazgató szülővárosából indult és oda is tért vissza, mégis egy japános haikuval így emlékszem rá:

*Elmúlt világunk:
a Puszta befogadta
Nagy Gyula lelkét.*

A vásárhelyi Puszta már sohasem lesz az a térség, ahol egy kisparaszt családnak küzdelmes, de világot és világosságot adó életet adott, míg egy magát értelmiségi sorba felküzdő embernek elismerést biztosító kutató és feldolgozó lehetőséget nyújtott. Az a nagyszerű konferencia nap, amelyen Orosházán megemlékeztünk Nagy Gyula 100 éves születésnapjáról, mindig emlékezetes marad számomra. Ekkor érlelődött meg bennem, hogy közös Pusztánkért, ahol a két anyaváros és községek sora alakult meg, tenni kell valamit. Itt éltek azok az emberek, akik e térséget benépesítették, még az 1950-es területrendezés után is, a tanyavilág szinte teljes fölszámolását megérve, de megfogyatkozva. Elhatározásomhoz hozzájárult a kardoskúti polgármester: Lengyel György két hozzávetőleges adata, amely elkeserített.

Elbeszélte, hogy a 19. század végi elszakadási mozgalmak hatására, a Pusztán megalakult Kardoskút-Pusztaközpontnak a 20. század közepéig mintegy 2500 lakosa volt.

Jelenleg, a tőle néhány kilométerre megalakult Kardoskút településsel együtt mindössze 950 fő lakja. A 2014/15-ös tanévben nem maradt az iskolában annyi gyerek, hogy a felső tagozatot helyben lehetne taníttatni. Őket naponta hordják Orosházára.

Közben elkészült az „Íme, az Ember!” című internetes elbeszéléskötetem.²⁵ Elhatároztam, hogy ösbemutatóját Orosházán tartom meg. Ebben nagy segítséget nyújtott Deák György, az Olvasókörök Szövetségének társelnöke és a két pusztai anyaváros, hiszen polgármesterei méltatták a könyvet. Az ünnepség 2013. január 25-én zsúfolt teremben, kiváló előadókkal végződött a Petőfi Sándor Művelődési Központban. Ezt követően külön szobában találkoztak a meghívottak, és aláírtak egy előzetes szerződést, amelyben, mint ötletgazda azt javasoltam, hogy alapítsuk meg a Vásárhelyi Pusztáért Szövetséget.

2013. április 6-án, a „2008-ban Magyarország hét természeti csodája közé fölvetett kardoskúti Fehér-tó térségében” található Pusztaközpontban hivatalosan is megalakult a Vásárhelyi Pusztáért Szövetség. A hét települést tömörítő Szövetség célja a Puszták történelmi, néprajzi, ökológiai értékeinek bemutatása, megóvása, a környék kulturális és turisztikai életének fellendítése, és főleg a munkahelyteremtés, a helyben maradás esélyeinek biztosítása. Ekkor még Hódmezővásárhelyt, Orosházát, Békéssámsont, Kardoskutat, Nagymágocsot, Pusztaföldvárt és Székkutat valamint a csatlakozott intézményeket: a Körös-Maros Nemzeti Parkot, a Hódmezővásárhelyi Városi Levéltárat, az Olvasókörök Szövetségét és a két anyaváros múzeumát fogta össze.

A pusztaközponti olvasókör udvarán Németh Béla orosházi tanácsnok úr jóvoltából elültették a VPSZ diófáját, amely azóta is szépen növekedik. Ezt követően újabb két Csongrád megyei község: Árpádhalom és Derekegyház, valamint a HERBÁRIA Zrt. csatlakozott a Szövetséghez. Vezérigazgatójának: Czirbusz Zoltánnak köszönhető, hogy tavaly a székkutasi üzemükben 100 millió Ft. értékben felújítást, modernizálást, bővítést és munkahelyteremtést hajtottak végre. A két anyaváros Önkormányzatának Jogi Irodája 2015. tavaszán kezdte el a VPSZ jogi személyé válásának kidolgozását, amelynek bejegyzése lehetővé tenné, hogy a két megyére kiterjedő szövetség — helységenként az önállóságát megtartva, de — együtt munkálkodjon. Így nagyobb eséllyel indulhatunk a Puszták főlemelkedését elősegítő országos és EU-s pályázatok elnyerésére. Célul tűztük ki, hogy a kistájegység hungarikummá válhasson, majd Európai, végül — a Hortobágyi puszták és a Fertő-tó tájvédelmi körzet mintájára bekerüljünk a Világörökségek közé.

Mindezt utószóként azért írtam le, hogy jövőképet tudjak felvázolni azért az áldozatos munkáért, amelyet a *jelfák*: Nagy Gyula egy életen át folytatott a térségben, és Csizmadia Imre hosszú életének mind paraszti, mind írói munkájával haláláig végzett.

Az ő érdemük az elültetett kis diófával együtt hatalmas termő lombbá szélesülhet, ha a magyarságot belülről gyakran veszélyeztető széthúzás gáncsot nem vet a tiszta erőfeszítéseknek! Bárhogy is alakul a Puszták sorsa, amit már senki sem vehet el, amikor kimegyek a „nagy sömmibe” és fölnezek az égre, hallgatom a tavak közelében, vagy a természetből visszavett legelőkön fészkelő madarak énekét, bennük e két legendává emelkedett szellem hangját hallom szólítani...

Hódmezővásárhely—Orosháza, 2015. április 17.

Szenti Tibor

*

25 Olvasható: <http://mek.oszk.hu/12100/12117/>

